

PHONETIC CHANGES EXPLAINED THROUGH SEMANTIC CAUSES

Sorin Guia

Assoc., Prof., PhD., „Alexandru Ioan Cuza” University of Iași

Abstract: This presentation deals with aspects regarding sound articulation in a word or enunciation, considering co-articulation and the context which may influence the change of the means or place of articulation in view of simplifying the pronunciation of the respective phonetic body. In the second part of the article, we tackle the phonetic changes explained through semantic causes: popular etymology, also called false etymology, sometimes determined by the simple sound or semantic closeness of the words associated to it; contamination, a mixture of similar forms where the newly created word becomes synonymous with its components; lexical deviation, a phenomenon which consists in the conscious use of a term instead of another that shares in common with one or more sounds in the initial syllables.

Keywords: phonetic changes, co-articulation, popular etymology, contamination, lexical deviation

1. Coarticulația

Sunetele, ca realitate materială a limbii, nu sînt folosite independent, ci intră în relație de interdependență unele cu altele. Articularea sunetelor în cuvînt sau într-un enunț nu se face izolat. De exemplu, pronunțarea unui cuvînt precum *lîncă*, presupune interacțiunea dintre sunetele implicate, aceasta determinînd schimbări privitoare la locul de articulare. Întrucît principala tendință în rostirea sunetelor este de a articula cu economie de mișcări, eliminîndu-le pe cele inutile¹, organele articulatorii acționează asupra sunetelor implicate în context în așa fel încît acestea își pot pierde din însușirile lor, anticipînd articulațiile următoare și neutralizînd mișcările articulatorii incompatibile cu întregul astfel rezultat². În accepția lui Al. Rosetti, „în vorbire, sunetele sînt înlănțuite unul de altul în așa fel încît un sunet începe să fie articulat înainte ca articularea sunetului precedent să fi luat sfîrșit. Acest fenomen poartă numele de *coarticulație*”³. Ca sistem coerent structurat, limba exclude, prin coarticulație, apariția unor sunete, implicînd uneori doar sunete aflate în relație de compatibilitate, creîndu-se astfel o armonizare a contextelor.

Dacă pronunțăm în fața oglinzii o serie de cuvinte, vom putea observa modul în care contextul poate influența modificarea modului și a locului de articulare al unor sunete, în vederea ușurării pronunțării corpului fonetic respectiv. De exemplu, pentru pronunțarea cuvîntului *drum*, înainte de a articula prima consoană, buzele se rotunjesc alungindu-se, ca pentru vocala *u*; înainte de pronunțarea cuvîntului *drag*, organele articulatorii sînt pregătite pentru vocala *a*, simultan cu toate celelalte articulații; cînd pronunțăm nazala din cuvîntul *lîncă*, vârful limbii se deplasează în partea posterioară a palatului, anticipînd articulația velarei următoare; pronunțarea nazalei *m*, din cuvinte precum *amvón*, *tramvái*, este diferită de cea din cuvinte precum *máre*, *máma* (în care *m* se comportă ca bilabială), datorită anticipării articulației consoanei următoare (o labiodentală), nazala slăbindu-și astfel articulația, pe lîngă pierderea locului de articulare. Putem conchide că articulația fiecărui sunet în parte este condiționată de articulația întregului, coarticulația fiind o realitate născută din tendința de a rosti sunetele cu maximum de economie de mișcări articulatorii.

¹ În acest sens, amintim teoria lui André Martinet, susținută în lucrarea *Économie des changements phonétiques*, Berne, 1955, care discută despre principiul economiei în limbă, despre necesitățile comunicative și expresive ale omului și tendința sa de a reduce la minimum activitatea sa fizică sau mentală.

² Vezi Alexandru Gafton, *Elemente de istoria limbii române*, Editura Restitutio, Iași, 2001, p. 12-13.

³ Cf. Alexandru Rosetti, *Introducere în fonetică*, ed. a 3-a, București, 1963, p. 77.

2. Cauzele și clasificarea schimbărilor fonetice:

- a) substituirea unor sunete foarte asemănătoare (de exemplu, în Ardeal, palatalizarea consoanelor dentalelor duce la variante intermediare în pronunțare între *t'* și *k'*);
- b) cauze de ordin psiholingvistic (*anticiparea, propagarea*);
- c) cauze de ordin sociolingvistic (*analogia, hipercorectitudinea*);
- d) cauze de ordin semantic (*etimologia populară, contaminația, deraierea lexicală*);
- e) cauze de ordin stilistic (vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*).

Menționăm că tipul modificării pune în lumină condițiile în care se produc anumite schimbări în planul sonor al limbii.

După efectul lor, modificările fonetice se clasifică în mai multe tipuri:

I. Modificări fonetice care au ca rezultat reducerea numărului fonemelor (chiar al silabelor): *afereza, sincopa, apocopa, haplologia, sinereza*.

II. Modificări fonetice care au ca efect creșterea numărului de sunete (sau foneme): *proteza, epenteza, epiteza, diereza*.

III. Modificări fonetice care au ca efect evoluția sau modificarea unui fonem (de exemplu, modificările care se petrec ca urmare a acțiunii legilor fonetice: *cs > ps, ct > pt*).

3. Modificări fonetice explicabile prin cauze de ordin semantic :

3.1. *Etimologia populară* este fenomenul prin care un vorbitor, bazându-se pe diverse asemănări formale, alătură un cuvânt de altul, cu care nu are nici o legătura genetică. Majoritatea etimologiilor populare nu prezintă o legătură de sens între cuvintele induse și cele inductoare, ci doar asemănare fonetică, o numită atracție paronimică.

Numită de unii specialiști și „falsă etimologie”, recurgerea la această modificare se face în cazul cuvintelor izolate în limbă sau insuficient cunoscute de o anumită clasă de vorbitori (în special vorbitori aparținând clasei sociale de jos), care au un sens neclar. Etimologia populară este determinată, uneori, de simpla apropiere sonoră sau semantică a cuvintelor cu care se face asocierea: *boliclinică* pentru *policlinică* (prin asocierea cu *boală*), *incuibație* pentru *incubație* (prin asocierea cu *cuib*), *cumparativă* pentru *cooperativă* (prin asocierea cu verbul *a cumpăra*), *funegru* pentru *funebru* (prin asocierea cu culoarea neagră, care predomină în astfel de situații), *constupație* pentru *constipație* (prin asociere cu *astupa*), *combinaj* pentru *concupinaj* (prin asociere cu *combinație*), *arcoladă* pentru *acoladă* (prin asocierea cu *arc*), *lăcrămație* în loc de *reclamație* (prin asocierea cu *lacrimă, plângere*), *păcăliți* pentru *pocăiți* (prin asociere cu faptul că cei care renunță la religia mamă și aderă la grupările neoprotestante ar fi „păcăliți” de predicatori), *renunerație* pentru *remunerație* (prin asocierea cu verbul *a (re)număra*), *servează* (ziua de naștere) pentru *a serba* (prin asociere cu *a servi* pe invitați), *scrufulos* pentru *scrupulos* (prin asocierea cu *scroafă*), *lungoare* pentru forma populară *linguare* („febră tifoidă” se explică prin etimologie populară, prin apropiere cu *lung*⁴), *pielicilină* pentru *pienicilină* (asimilație regresivă, explicabilă, probabil, prin asociere cu *pielea*, care este înțepată în momentul injectării). Alteori anumite metateze sînt justificate prin apropiere cu alte forme: *geamantănă* pentru *damigeănă*, prin apropiere de *geamantan*.

Spre deosebire de etimologia științifică, în care cercetarea istorică este obligatorie, etimologia populară are loc în mintea oricărui vorbitor și are caracter sincron.

Textele din corpusul editat de noi⁵ ne oferă și exemple de etimologii populare: *mîcsteru* (IS, Ursărești, 3), de la *mixt*; *marșînă* (SV, Vicovu de Sus, 3), *r* epentetic are justificare o etimologie populară, prin analogie cu *marșul* (*a mărșălui*); *zbătuțeală*, proteza constrictivei dentalei *z* poate fi corelată cu o etimologie populară, de la *bătucit*.

⁴ Vezi explicația la Adrian Turculeț, *Graiul din zona Cîmpulungului Moldovenesc*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002, p. 102.

⁵ Vezi Sorin Guia, *Dialectologie română. Studii și corpus de texte*, Editura Vasiliana '98, Iași, 2014, p. 163-382.

3.2. **Contaminația**, „un amestec de forme asemănătoare”⁶, reprezintă o acțiune analogică exercitată de unul sau mai multe sunete asupra sunetelor din alt cuvânt, fiind datorată încrucișării sau combinării lor cu alte unități lexicale asemănătoare ca sens. Condiția obligatorie și suficientă este înrudirea semantică între cei doi termeni, cele două elemente contopindu-se, dar pastrându-și parțial sau total integritatea, astfel încât cuvântul nou creat devine sinonim cu componentele sale.

Contaminația neintenționată este un rezultat al vorbirii neîngrijite, al unui grad redus de instrucție, cauza principală fiind necunoașterea sau neasimilarea unor termeni, dar și tendința vorbitorului de a apropia cuvintele între ele sub raport fonetic: *cerc*comscripție după *cerc*, *zvîrcolaci* după *zvîrcoli*, *ibold* < *impuls* + *bold*, *rotocol* < *roată* + *ocol*, *a azvîrli* < *zvîrli* + *arunca*, *a îmbucătăți* < *a îmbucăți* + *a înjumătăți*, *cocostîrc* < *cocor* + *stîrc*, *cocobarză* < *cocor* + *barză*), *exploada* (este rezultatul unui amestec de forme dintre *exploata* și *exploda*). Forma de perfect simplu *zîșei*, întâlnită în Țara Moșilor, provine din contaminarea dintre forma arhaică *zîșu* cu forma standard *zîsei*⁷.

În același timp, există și *contaminația intenționată*, care este folosită în literatura cultă în mod conștient, cu scopul de a glumi. În acest sens, amintim *furluase* < *furase* + *luase*, *nepurcele* < *nepoate* + *purcele*, la Ion Creangă; *asinuitate* < *asiduitate* + *asin*, *apropont* < *pont* + *apropo*, la I.L. Caragiale. Uneori, contaminarea se poate produce la două limbi diferite: de exemplu, *răzbel* < rom. *război* + lat. *bellum*)⁸.

Oferim și alte exemple de contaminare, întâlnite în vorbirea curentă a subiecților anchetați:

- a) forma *săpón* (HN, Dealul Babii, 2)⁹ este rezultată prin contaminarea formelor *sopon* și *săpun*, iar fonetismul *o* ar putea fi etimologic, din magh. *szappan*, *szappon*¹⁰;
- b) bilabiala nazală din (a) *desemna*, întâlnită, mai ales la vîrstnici, în zona Cîmpulung Moldovenesc, se explică prin contaminarea *desena* + *însemna*¹¹;
- c) trecerea grupului consonantic *fn* la *hn* în *búhniță*, (a) *buhni* s-ar putea explica prin contaminarea cu interjecția *buh*, de unde și termenul *buhă*;
- d) epenteza lichidei vibrante *r* în *ciorb* pentru *ciob* se face prin contaminarea dintre *ciob* și *hîrb*;
- e) metateza din *nevros* pentru *nervos* poate fi pusă pe seama contaminării dintre *nervos* și *nevroză*.

3.3. **Deraierea lexicală** este fenomenul care constă în întrebuițarea conștientă a unui termen în locul altuia, cu care are în comun unul sau mai multe sunete, în silabele inițiale. Înlocuirea sunetelor are loc totdeauna la sfîrșitul cuvintelor și se poate face numai în fraze clișeu, cu scopul de a surprinde, de a satiriza, de a produce un efect comic.

Aceste forme și expresii sînt specifice vorbirii populare și argoului: vorbitorul începe cu o frază-clîșeu, cunoscută de majoritatea persoanelor, al cărei sfîrșit poate fi ușor ghicit, apoi, la un moment dat, „deraiază”, înlocuind sfîrșitul unui cuvânt cu sfîrșitul altui cuvânt care are același început¹².

Deraierea lexicală este întâlnită în următoarele situații, în funcție de valoarea lor stilistică:

⁶ Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii romîne*, Editura Științifică, București, 1961, p. 184.

⁷ *Ibidem*.

⁸ În acest sens, vezi și scrierile lingvistului ieșean Vasile Arvinte despre normele limbii literare în operele lui I.L. Caragiale și Ion Creangă: Vasile Arvinte, *Normele limbii literare în opera lui I.L. Caragiale*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2007 și Vasile Arvinte, *Normele limbii literare în opera lui I.L. Caragiale*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2002.

⁹ Exemplul este din *Corpusul de texte dialectale* inclus în volumul Sorin Guia, *Dialectologie română. Studii și corpus de texte*, Editura Vasiliana `98, Iași, 2014.

¹⁰ Vezi Adrian Turculeț, *op. cit.*, 107.

¹¹ *Ibidem*, p. 136.

¹² Vezi Alexandru Graur, *Deraieri lexicale*, în „Buletin științific”, tom I, nr. 2, 1949, p. 141 și urm.

a) în simple glume (*Dumnezeu să-l ierte* devine *Dumnezeu să-l iepure!*, *Ferească Dumnezeu* devine *Fereastră Dumnezeu* (*și-o ușă*) – întâlnite în scrierile lui Ion Creangă; *capul bulevardului* devine *capul bulegardului* – realizându-se apropierea de substantivul *gard*, *cerneală violetă* devine *cerneală violentă* - prin asociere cu culoarea violet a urmelor violențelor de pe corpul uman, subst. *vermut* < germ. *Wermutt*, fr. *vermouth* devine *vermult*, de la adjectivul *mult* – întâlnite în scrierile lui I. L. Caragiale; *dați-vă la o parte* devine *dați-vă la o paișpe!*, expresie uzuală în limbajul copiilor);

b) în exprimarea unei note peiorative, batjocoritoare sau ironice (*nepoțel* devine *nepurcel*; *cît este ceasul?* devine *cît e ceapa?*; expresia *vrabia mălai visează* devine *vrabia Mihai Viteazu*; formula *O, Maica Domnului!*, folosită pentru a exprima mirarea, devine *O, Michael Jackson!*);

c) în intenția de a folosi o exprimare eufemistică, atenuând sensuri neplăcute (*o faci pe nervosu?* în loc de *nebunul*)¹³.

Concluzii:

Modificările fonetice nu au rol fonologic și nu afectează în esență comunicarea, putând fi, uneori, indicatori stilistici. Cuvintele modificate fonetic comunică același mesaj ca și cuvintele nesupuse acestor procese. De aceea, în unele cazuri, cuvintele modificate fonetic s-au impus în limba literară, în defavoarea normelor etimologice. Dacă aceste modificări se generalizează, ele devin literare și se impun ca forme corecte, în lipsa normei literare. După ivirea variantei culte (după constituirea normelor fonetice unice ale limbii literare), formele noi, cu modificări fonetice, au foarte puține șanse să se impună. Cu toate acestea, modificările fonetice se petrec neconținut, în limba populară și în spațiile neinstituționalizate, pentru că limba înseamnă, între altele, materie sonoră în continuă mișcare.

Facem precizarea că încadrarea unor schimbări fonetice într-o anumită categorie nu înseamnă și explicarea acestora. Cauzele acestor modificări rămân, cel mai adesea, neexplicabile și neexplicate. De fapt, menționând tipul modificării fonetice respective se precizează doar condițiile în care se produce o anumită modificare fonetică.

BIBLIOGRAPHY

- Arvinte, Vasile, *Normele limbii literare în opera lui I.L. Caragiale*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2002
- Arvinte, Vasile, *Normele limbii literare în opera lui I.L. Caragiale*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2007
- Coteanu, Ion, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Editura Științifică, București, 1961
- Dicționar de științe ale limbii* = Bidu-Vrânceanu, Angela, Călărașu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, Ed. a 2-a, Editura Nemira, București, 2005
- Gafton, Alexandru, *Elemente de istoria limbii române*, Editura Restitutio, Iași, 2001
- Gaur, Alexandru, *Deraieri lexicale*, în „Buletin științific”, tom I, nr. 2, 1949
- Guia, Sorin, *Dialectologie română. Studii și corpus de texte*, Editura Vasiliana '98, Iași, 2014
- Martinet, André, *Économie des changements phonétiques*, Berne, 1955
- Rosetti, Alexandru, *Introducere în fonetică*, ed. a 3-a, București, 1963
- Turculeț, Adrian, *Graiul din zona Cîmpulungului Moldovenesc*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002

¹³ Vezi, pentru o prezentare detaliată, Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Ed. a 2-a, Editura Nemira, București, 2005, p. 162.